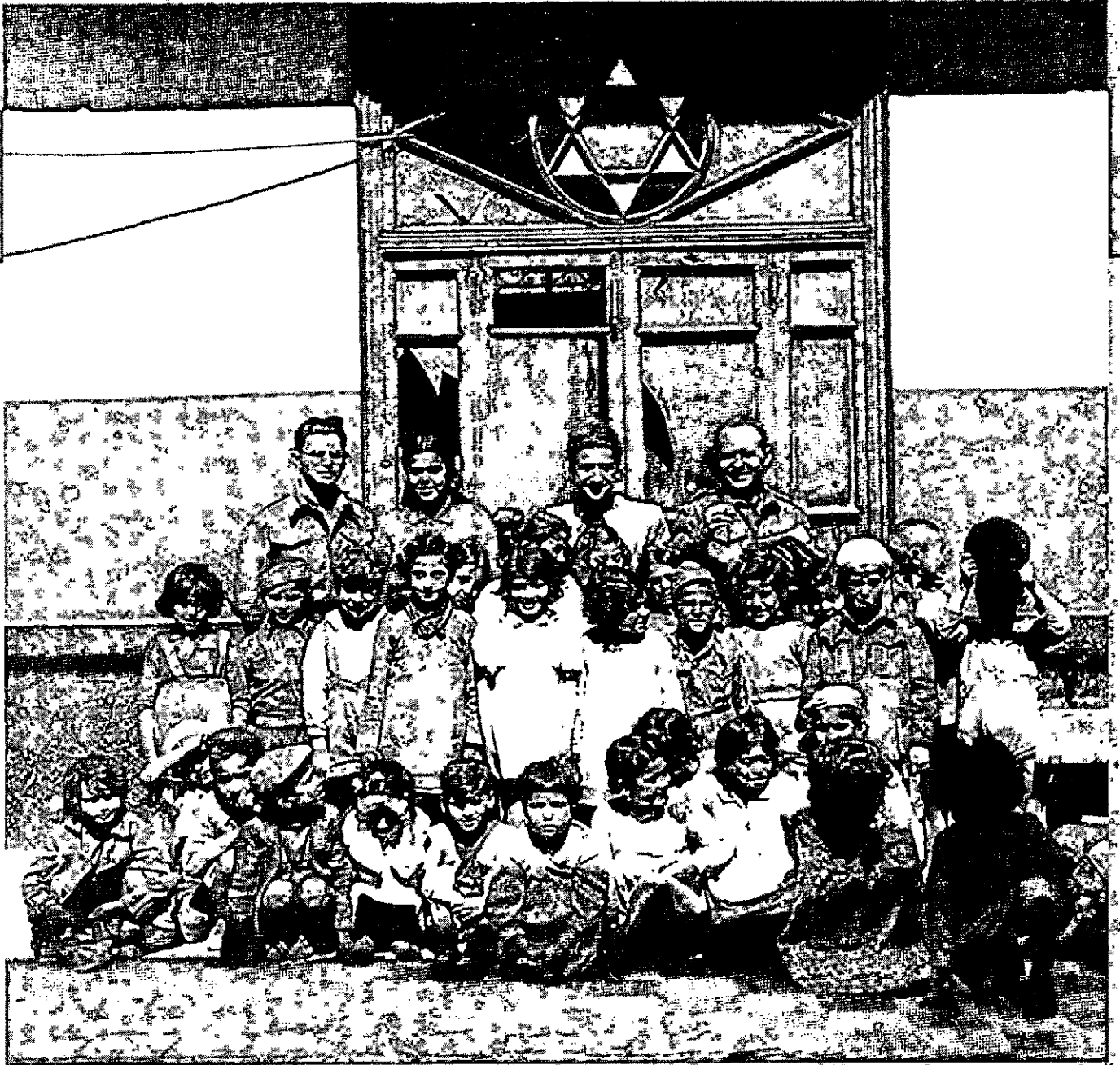

שנת ה'תש"ד

כשלו חמשים פוגשים קהילות

המפגש בצפון אפריקה בזמן מלחמת העולם השנייה

חיים סעדון

חיילים ארץ־ישראליים ותלמידי בית הספר העברי, בנגאזי, לוב 1944 (באדיבות בית התפוצות - המרכז לתיעוד חזונו)

ד"ר חיים סעדון, העורך המדעי של סדרת הספרים "קהילות ישראל במזרח בתשע־עשרה והתשרים", מכוון בן־צבי לחקר קהילות ישראל המזרח.

ל-ה-ת"ש ז'ט"ו מ' 26-25 שנת ה'תש"ד

נ"ל

ינוסף המדווח

ב-28 בינואר 1941 הופיע החייל יוסף בנקובר בשיבת הוועד הפועל של הסתדרות העובדים בארץ ישראל. יוסף היה חייל ארץ ישראל שהתנדב לצבא הבריטי ולחם בצפון אפריקה ובמקומות אחרים. הדיווח שלו לוועד הפועל היה למעשה ההוכחה הראשונה של מנהיגי היישוב עם יהודי צפון אפריקה וקורותיהם במלחמה. אמנם התיאור הארוך של יוסף היה בעיקר על יהדות מצרים שכמעט לא נפגעה ממהלכי המלחמה, אך החל מתאריך זה הלכו ותכפו הדיווחים השוטפים והמסודרים של החיילים המגויסים על המפגש שלהם עם הקהילות היהודיות המקומיות. המפגש של הלוחמים מארץ ישראל (וגם אחרים) עם היהדות המקומית היה שונה מארץ לארץ ומושפע ממצבה של הקהילה ומאירועי המלחמה בכל ארץ. על הקע מצבה היחיד של כל קהילה היה למפגש זה משמעות שונה ביחס למידת השפעתה על הקהילה.

יהודי מרוקו כמו גם יהודי צפון אפריקה הצרפתית, סבלו מההגבלות ומהחוקים של ממשלת וישי האנטישמית. אך לא נפגעו מפעילות מלחמתית ישירה על אדמתם. מספר היהודים שהתגייסו לצבא הצרפתי או ללגיון הזרים היה קטן יחסית לגודלה של הקהילה. בעיקר בגלל אי-זכויות של הצרפתים לגייס את היהודים ללגיון הזרים. אף על פי המלחמה ומצוקותיה הגיעו אל יהודי מרוקו באמצעות הפליטים היהודים שברחו מאירופה והתיישבו במרוקו לצורכי מעבר לארץ אחרת. חלק מהפליטים הללו נכלאו במחנות מצור, ורק הקהילה היהודית בראשות עורכת הדין ה'ן קאזס בן עטר, סייעה להם רבות. בני הקהילה נפגשו עם הצבא האמריקני שהגיע לאזור בנובמבר 1942 במסגרת מבצע לפיד. המפגש של יהדות מרוקו עם הצבא האמריקני היה חשוב מאוד. מבחינה כלכלית הפכו היהודים לספקים לצבא האמריקני, מצאו עבודה ונתנו שירותים לחיילים. מבחינה חברתית לא מעט צעירות יהודיות התחתנו עם מלחים יהודים אמריקנים.

לא רק במרוקו

המפגש של יהודי אלג'יריה עם המלחמה היה שונה. יהודי אלג'יריה נפגעו יקשה ובצורה ישירה בכל תחומי החיים מחוקי וישי בשל היותם אזרחי צרפת (משנת 1870). מיד עם פרוץ המלחמה התגייסו רבים מיהודי אלג'יריה לצבא הצרפתי. המגויסים נשלחו לחזיתות המלחמה באירופה, שם אחזים מהם נפצעו ומקצתם אף נהרגו (במספר לא ידוע). אולם בעקבות התחיקה האנטישמית של וישי גורשו היהודים מהצבא. יהודי אלג'יריה נפגעו גם מפעילות מלחמתית, בעיקר במהלך מבצע לפיד. עת חנו כוחות בעלות הברית באלג'יריה ובאזורן בגבולה המזרחי של אלג'יריה (עם תוניסיה), נערכו קרבות אף-אין מידע על פגיעה באזרחים יהודים במהלכם. אלו בדומה למפגש שהתקיים במרוקו.

גם מפגשם של יהודי אלג'יריה עם חיילי הצבא האמריקני ועם הפליטים היהודיים מאירופה היה משמעותי מאוד. לפליטים ולקהילה. מפגשם של יהודי תוניסיה עם מלחמת העולם השנייה היה גם הוא שונה ומיוחד. בשל הקרבות הקשים שהתנהלו על אדמתה בין בעלות הברית לבין הכוחות הגרמניים. טרם הכיבוש הגרמני התגייסו היהודים התוניסאים שהייתה להם אורחות צרפתית, לצבא צרפתי, לחמו במסגרתו ויש מהם שאף נהרגו במערכה. אימת המלחמה הנוראה ביותר בצפון אפריקה פקדה את קהילת יהודי לוב. בחלקה המזרחי של המדינה, באזור קרנאיקה, התנהלו חלק מהקרבות הקשים ביותר שהיו על אדמתה של אפריקה בכל תקופת המלחמה. בני הקהילה נפגעו ישירות ממעשי הכיבוש הגרמני, ויש מהם שהוגלו למחנות ריכוז במדבר בג'אדו ובמקומות אחרים. מיד לאחר כיבושה של לוב נפגשה הקהילה עם לוחמים מצבאות שונים, בנייהם גם הלוחמים היהודים ששירתו בצבא הבריטי.

מה ראו ומה עשו החיילים

היעד של החיילים היהודים שהגיעו לצפון אפריקה במסגרת הצבא הבריטי לא היה הקהילות היהודיות. למעשה לא היה בדל הלוחמים מידע על אופיין של הקהילות שאותן הם ראו. עתידים לפגוש באזורים שאלהם נשלחו. נושא "גילוי" הקהילות היהודיות היה בחלק מהמקרים אקראי ומקרי. והיה תוצר לוואי של נוכחותם במקומות השונים בחצי צפון אפריקה. דפוס המפגש של החיילים היהודים הושפעו מכמה גורמים: משך הנוכחות של החיילים בארצות ובאזורים השונים; האמצעים שעמדו לרשותם לטובת סינון אפשרי ליהדות המקומית; המדיניות של הצבאות שבהם שירתו החיילים ועוד. דפוס המפגש הראשון שהיה החשוב והחיוני ביותר, היה מתן הסיוע. בעיקר נכון היה הדבר בנוגע לקהילת לוב. הנוכחות הגדולה והממושכת של חיילים מארץ ישראל בארץ זו, האמצעים שעמדו לרשותם של הלוחמים (למשל אמצעי התובלה) וזכויות של מוסדות היישוב בארץ לסייע (גם בשל הקרבה היחסית לארץ ישראל), הפכו את הסיוע בלבד למשמעותי ביותר. הסיוע התבטא בשיקום פיוזי של הקהילות; בסיוע מורלי בחינוך בהגחת יהודים לארץ ישראל ועוד. בארצות הסמוכות לא התקיימו תנאים דומים לאלה, לכן התקיים שם דפוס שונה של מפגש. כך למשל בתוניסיה, לא זכתה הקהילה לסיוע מקיף, ועיקר הפעילות התמקדה בסיוע מורלי. גם הסיוע של חיילים בצבא האמריקני ליהדות מרוקו לא היה ישיר. אלא תוצאה של עצם נוכחותם במקום. הדפוס השני שהיה נפוץ היה של סולידריות יהודית. בכל מקום שאליו הגיעו החיילים היהודים הם פנו אל בתי הכנסת, התפללו עם הקהילות היהודיות וסיפרו על הלחימה ועל המאמץ המלחמתי. להופעתם של חיילים יהודים במדים של צבאות שונים, ובמיוחד של אלג'יריה מארץ ישראל, בבתי הכנסת הייתה השפעה עצומה על היהודים המקומיים.

אחד מאנשי הקהילה, צייר שמואל גלעד (מושב) חייל ארץ ישראל

ילד יהודי פוגש חיילים

בעבור הקהילות היהודיות בצפון אפריקה היה המפגש עם הלוחמים היהודים מפגש האשון. עם נציגים ארץ-ישראליים או אירופים (אחרים מהצרפתים או האיטלקים). מפגש זה התקיים בנקודת זמן קריטית שבה ביקשו עזרה וסיוע לנוכח קשיי המלחמה, אלא שעתה ביקשו אותה לא מהשלטון הקולוניאלי. המפגש היה משמעותי הן ברמת הקהילה הן ברמת הפרט. לאחדים מבני הנוער היה זה אף מפגש ששינה את נתיב חייהם. יעקב סעדון נולד בשנת 1928 בצפאק שבמרכז טוניסיה. כאשר כבשו הגרמנים את עירו הוא היה בן 14. לאחר שגורשו הגרמנים הכיר סעדון בהיותו נער חיילים בריטים ואמריקנים זרש: כל פרסום וחוברת תעמולה שחולקו בעירו; אף שרוב הפרסומים היו בשפה האנגלית, הוא החל ללמוד את השפה בעת שהחיילים שהו בעיר. לאחר המלחמה בשנת 1944, הצטרף סעדון לתנועת הנוער הציונית בעירו והפך במהרה לאחד מראשיה. בשנת 1948 התגייס להגנה היהודית בעירו, וכמה חודשים לאחר מכן עלה בדרך בלתי לגאלית לארץ והשתתף בקרבות מלחמת העצמאות. דומה שאם אפשר להבין את מהלך חייו בלו להבין את השפעת מלחמת העולם השנייה עליו ואז המפגש שלו עם החיילים. במידה רבה, ניתן לזקוף את עלייתם הבלתי לגאלית של יהודי לוב לארץ ישראל במהלך המלחמה ואחריה לפעילותם של החיילים הארץ-ישראלים. כך שינו הקהילות את פניהן בעקבות מפגשים אלו עם שליחיה הבלתי רשמיים של המדינה שבדרך.

איש שם על גבולות המדבר

המילים: שי שלום

המוזיקה: רבקה גויל

איש שם על גבולות המדבר

שואג האריה בפצרו

תונים חילי ישראל

הפן משתפר, וקובל

הפילה מתוח תור

איש שם על גבולות המדבר...

הלב מתפוצץ ושואל:

הלב מתפוצץ ושואל:

הנראה משואות על ההר?

החזרה מגלות, מנכר

הקרא השופר הגואל?

האחים הפזורים בתבל?

ההקץ מסיב המור

השדות לא נזרעו זה מכבר

לעולם אסיר עני וקילקל

הנמוש בידים האלי

הפילה מתוח תור...

הלב מתפוצץ ושואל...

איש שם על גבולות המדבר

תונים חילי ישראל...

בהוצאת הוועד הארצי למען החייל היהודי
תל אביב, חנוכה, תש"א

השיר חובר על ידי שי שלום ופורסם בעיתון "דבר" בשנת 1940. כשבוע לאחר פרסומו הולחן השיר על ידי רבקה גויל לביצוע במסגרת פרוזה למתנדבים יהודים שיצאו לשרת בחיל התנדוסה תברטי השור היה לאחד הפזמונים המושגים בפי החיילים, אך בתום המלחמה ולאחר החזרה למולדת, נשכחה לחלק מעבודת המחקר במרכז תיעוד יהדות צפון אפריקה במלחמת העולם השנייה. מצא השיר בארכיון הציוני המרכזי ועובד מחדש לביצוע בעבור הזמרת אלה תדמור. קישור לשיר בדף מרכז התיעוד, באתר נד יצחק בן צבי.
<http://www.ybz.org.il/?ArticleID=2621>